

KĄ NAUJO LENKAI GALĖS SUŽINOTI APIE KLAIPĖDOS KRAŠTO 1918–1945 M. ISTORIJĄ?

LOSSOWSKI, Piotr. *Kłajpeda kontra Memel. Problem Kłajpedy w latach 1918–1939–1945*. Warszawa: Wydawnictwo „Neriton”; Instytut Historii PAN, 2007. – 231 [+9] s.

Vasilijus Safronovas

2007 m. Lenkijos mokslų akademijos Tadeuszo Manteuffelio vardo istorijos institutas ir leidykla „Neriton“ išleido istoriko Piotro Łossowskio knygą, skirtą Klaipėdos krašto problemai 1918–1945 metais. Išsyk reikia pažymėti, kad ne taip jau dažnai Lenkijos istoriografijoje pasirodo tekstų, skirtų Klaipėdai ar Klaipėdos kraštui. Tuo didesnę susidomėjimą naujaja knyga kelia tai, kad jos autorius – lietuvių istorikams puikiai žinomas tarpukario diplomatijos tyrinėtojas. Pirmą kartą susiduriantiems su šia pavarde habilituotą daktarą ir ordinarinį profesorių P. Łossowską galima pristatyti kaip ilgametį Lenkijos mokslų akademijos Istorijos instituto darbuotoją, šiuo metu dėstantį Varšuvoje veikiančiame *Collegium Civitas* universitete. Dar XX a. 7-ajame dešimtmetyje jis pradėjo tyrinėti Lietuvos ir Lenkijos santykius tarpukariu ir šia tema iki šiol yra išleidęs jau penkias monografijas¹. Daugelį metų P. Łossowskis gilinosi į Lenkijos santykius su kitomis Pabaltijo valstybėmis ir Lenkijos diplomatijos istoriją tarpukariu, tad iš tokių potencialą turinčio tyrinėtojo, atkreipusio dėmesį į Klaipėdos krašto problemą, suprantama, galima tikėtis naujo ir solidaus įnašo į Klaipėdos istoriografiją.

Bet prieš pereinant prie konkretaus šio įnašo aptarimo, manau, būtų pravartu priminti, kad P. Łossowskis nėra pirmasis Lenkijos tyrinėtojas, kurį sudomino Klaipėdos problema. XX a. 8-ajame dešimtmetyje į šią tarpukario problemą jau buvo atkreipę dėmesį istorikas Andrzejus Skrzypekas² ir istorikas bei diplomatas Sergiuszas Mikuliczius. Pastarojo 1976 m. išleista knyga „Klaipėda Europos politikoje“³ iki šiol lieka vienu išsamiausių veikalų, kuriuose nagrinėjama Klaipėdos krašto problema tarpukariu. Šio veikalo vertę Lietuvos skaitytojui didina ir tai, kad jame panaudota gausybė Lenkijos archyvinių šaltinių, į kuriuos Lietuvos tyrinėtojai iki šiol nėra atkreipę didesnio dėmesio. Faktiškai S. Mikulicziaus knyga parodė tuometinę tyrimų būklę. Be to, lyginant ją su tuo pat metu pasirodžiusiais Lietuvos istorikų tyrimais, pvz., Roberto Žiugždos tekstais⁴, tiriamuoju bei interpretaciniu požiūriu ji atrodo buvusi gerokai mažiau suvaržyta. Bet po S. Mikulicziaus Lenkijos istoriografiją Klaipėdos problema, regis, nelabai bedomino. Šiuo po-

¹ LOSSOWSKI, P. *Stosunki polsko-litewskie w latach 1918-1920*. Warszawa, 1966; LOSSOWSKI, P. *Litwa a sprawy polskie 1939-1940*. Warszawa, 1982 (2 wyd. Warszawa, 1985); LOSSOWSKI, P. *Po tej i tamtej stronie Niemna. Stosunki polsko-litewskie, 1883-1939*. Warszawa, 1985; LOSSOWSKI, P. *Konflikt polsko-litewski 1918-1920*. Warszawa, 1996; LOSSOWSKI, P. *Stosunki polsko-litewskie 1921-1939*. Warszawa, 1997.

² SKRZYPEK, A. *Kłajpeda jako zagadnienie międzynarodowe (1918-1939)*. *Dzieje Najnowsze*, 1971, t. 3, s. 55-78; SKRZYPEK, A. *Związek Bałtycki: Litwa, Lotwa, Estonia i Finlandia w polityce Polski i ZSRR w latach 1919-1925*. Warszawa, 1972.

³ MIKULICZ, S. *Kłajpeda w polityce europejskiej 1918-1939*. Warszawa, 1976.

⁴ ŽIUGŽDA, R. *Klaipėdos klausimas 1919 m. Paryžiaus taikos konferencijoje*. *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija*, 1970, t. 11, p. 87-98; ŽIUGŽDA, R. *Po diplomatijos skraiste: Klaipėdos kraštas imperialistinių valstybių planuose 1919-1924 metais*. Vilnius, 1973.

žiūriu P. Łossowskio veikalas yra pirmas po trisdešimties metų solidesnis Lenkijos istoriografijos bandymas vėl imtis Klaipėdos problemas.

Recenzuojamos knygos autorius, žinoma, taip pat suvokė S. Mikulicziaus studijos svorį. Maža to, matyti, kad P. Łossowskis bandė susipažinti ir su Lietuvos istoriografija Klaipėdos krašto tarpukario tematika, pasirodžiusia po 1990 m. Suvokiant šį jau atliktą nemenką įdirbį, gali kilti klausimas, ką gi naujo norėta pasakyti P. Łossowskio veikalu? Šiuo klausimu autorius nurodė siekęs „remdamasis vis gausėjančia užsienio literatūra bei archyvine medžiaga, parodyti lenkų skaitytojui naują ir originalią Klaipėdos istorijos 1918–1939 m. versiją“ (p. 9). Ten pat yra teiginys, kad veikalui bandoma sukurti sintezę. Toks autoriaus siekis išties sveikintinas: ne taip dažnai istorikai, įnikę į siaurų temų analizę, randa laiko rengti sintezes (o parengti kokybišką sintezę toli gražu nėra lengviau). Visgi atkreiptinas dėmesys, kad susiduriame su knyga, kuri visų pirma orientuota į Lenkijos auditoriją: „naują ir originalią“ Klaipėdos istorijos versiją žadama parodyti būtent „lenkų skaitytojui“. Tad ką naujo apie Klaipėdos kraštą tarpukariu iš šios knygos sužinos lenkai?

Pažvelkime į turinį. Struktūriškai knyga padalinta į aštuonis skyrius, kuriuose chronologiškai aptariama Klaipėdos krašto užsienio ir vidaus padėtis. Perskyros tradicinės: 1919 m., 1923 m. vasaris, 1924 m., 1933 m., 1935 m. balandis, 1939 m. kovas ir 1945 m. Daugiau dėmesio (atskirus skyrius) P. Łossowskis skyrė svarbiausiems įvykiams: antrajame skyriuje aptariamas Klaipėdos užėmimas 1923 m. sausį, trečiajame pasakojama apie tai, kaip buvo parengta ir sudaryta Klaipėdos konvencija, penktajame – apie įtampos sustiprėjimą Klaipėdos krašte 1933–1935 m., priešpaskutiniame – apie Klaipėdos „užgrobimą“ 1939 m. kovą.

Kaip autoriui pavyko realizuoti užsibrėžtą tikslą?

Pirmajame knygos skyriuje, kuriame apimamas 1919–1922 m. laikotarpis ir kuris kažkodėl pavadintas „Klaipėdos atskyrimas nuo Vokietijos“ (ar atskyrimas truko ketverius metus?), aptariant paties Klaipėdos krašto istoriją, yra pateikta tradicinė Lietuvos istoriografijoje įsitvirtinusi interpretacija, gana menkai pastebint esminius pokyčius, kurie įvyko skyriuje nagrinėjamaisiais klausimais mūsų istoriografijoje per pastaruosius kelis dešimtmečius. Antra vertus, vertingiausia šiame skyriuje atrodo pateikta eksplikacija, koks vaidmuo Klaipėdos kraštui buvo numatytas Versalio sistemos rėmuose ir kokį interesą jame kalbamuoju laikotarpiu turėjo Lenkija. Pirmuoju atveju autorius atkreipia dėmesį į tai, kad visai neatsitiktinai Antantės valstybės pasiliko administravimo mandatą ne tik Klaipėdos krašte, bet ir laisvajame Dancigo mieste. P. Łossowskio teigimu, visų pirma taip Prancūzijos pastangomis laisvasis Dancigo miestas ir laisvoji Klaipėdos valstybė turėjo tapti tarsi „dviem sankabomis, turėjusiomis suvaržyti“ Rytprūsius Vyslos ir Nemuno žiočių regionuose (p. 16–17). Greta to, beje, autorius pateikia ir kitą Versalio sistemos teoretikų intenciją. Anot jo, Klaipėdos kraštas buvo traktuojamas ir kaip savotiškas „bandymų laukas“, kuris turėjo tapti pavyzdžiu, kaip reikia tvarkytis pokario Europoje, tam tikru modeliu, kaip demokratiniai sprendimai, laisvi vietinės valdžios rinkimai tampa naujos tvarkos pagrindu (p. 5, 215). Viltasi, kad tokiu „demokratinio būdu bus įmanoma išspręsti buvusias įtampas, kurias gimdo istorinis palikimas ir tautinis pasidalijimas“ (p. 215). Pažymėtinas ir P. Łossowskio gana išsamiai pateiktas Lenkijos veiksnio Klaipėdos klausimu 1919–1922 m. pristatymas. Pirmiausia pažymima, kad Klaipėdos uostas buvo ypač svarbus Lenkijai prekybos požiūriu, kadangi naujai sukurta valstybė neturėjo savo uosto, o užsienio prekybos srityje nenorėjo būti priklausoma nuo Vokietijos. Šiuo atveju suprantama, kodėl Prancūzijos administravimo laikotarpiu Lenkija taip suaktyvino savo įtakos plėtimą Klaipėdoje ir atkakliai siekė Nemuno internacionalizavimo. Galbūt įvertinant būtent Klaipėdos veiksnį būtų galima naujai pažvelgti ir į žinomą faktą, kad realius Gdynės prekybos uosto statybos

darbus Lenkija suaktyvino tik 1924 m., t. y. jau tuomet, kai situacija vis labiau kryo Lenkijai nenaudingo Klaipėdos klausimo sprendimo priėmimo linkme. Be to, P. Łossowski gana išsamiai parodo, kad Lenkija 1919–1922 m. neabejotinai traktavo Klaipėdą ir kaip Lietuvos spaudimo įrankį (p. 28). Lenkijos užsienio reikalų ministerijos 1921 m. gegužės 9 d. dokumente, kurį cituoja autorius, yra aiškiai išdėstyta programa, kokios pozicijos Lenkija tuo metu turėjo laikytis Klaipėdos klausimu: 1. kliudyti Lietuvos ir Klaipėdos bei Vokietijos ir Klaipėdos ekonominiam suartėjimui; 2. bendradarbiauti nuolat stiprinant Klaipėdoje prancūzų įtaką; 3. siekti atidėti Klaipėdos klausimo galutinį sprendimą, darant jį priklausomą nuo to, kaip bus išspręstas lenkų ir lietuvių ginčas; 4. visais atvejais stengtis, kad Klaipėda negrižtų į Rytų Prūsijos sudėtį (p. 28–29). Beje, autoriaus yra visiškai pagrįstai pažymėta, kad Klaipėdos krašto politikai laikė Lenkiją (sic! – ne tik Lietuvą, kaip dažnai teigiama mūsų istoriografijoje) uosto ekonominiu užnugariu (p. 29) ir, žinoma, buvo suinteresuoti užmegzti kuo glaudesnius prekybinius kontaktus su šia valstybe.

P. Łossowskio sintezė čia teikia galimybę pataisyti neseniai pasirodžiusiame straipsnyje įsivėlusį akivaizdų netikslumą identifikuojant Lenkijos atstovą Klaipėdos krašte Prancūzijos administravimo laikotarpiu⁵. Lenkijos Respublikai Klaipėdoje nuo 1920 m. atstovavo Czesławas Andryczius, kurį 1922 m. pradžioje pakeitė Marceli Szarota, buvęs Lenkijos atstovu iki 1923 m. vasario 20 d. (p. 30, 54).

Antrajame knygos skyriuje pristatomas Klaipėdos prijungimo prie Lietuvos 1923 m. klausimas. Aptardamas Klaipėdos „sukilimo“ rengimą, P. Łossowski daugiausia remiasi Vinco Krėvės atsiminimais ir Gedimino Galvos parengta savo brolio Ernesto Galvanausko biografija. Pažymėtina, kad jau pirmajame skyriuje išryškėjęs gana nekritiškas rėmimasis Petronėlės Žostautaitės veikalu⁶ čia (ir visoje knygoje) vėl kartojasi pristatant paties „sukilimo“ eigą. P. Žostautaitės interpretacijos išeities taškai mūsų istoriografijoje jau senokai yra sukritikuoti⁷, tad šiuo atveju P. Łossowski pateikia Lenkijos skaitytojui iš esmės kiek senstelėjusią traktuotę, beje, netgi kartodamas minėtos autorės padarytus netikslumus. Antai P. Žostautaitės manymu, 1923 m. sausio 7 d. Vyriausiojo Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto atsišaukimas „Broliai Šauliai!“ buvo pasirašytas tuometinio Lietuvos šaulių sąjungos Centro valdybos pirmininko Vinco Krėvės⁸. Tą patį faktą, tiesa, be nuorodos, randame ir P. Łossowskio veikale (p. 43). Iš tiesų šis atsišaukimas buvo išleistas paties Gelbėjimo komiteto vardu, o V. Krėvė pasirašė kitą atsišaukimą, išleistą sausio 11 d. ir sausio 12 d. iškabintą Kauno gatvėse. Jame šauliai buvo raginami organizuotai dalyvauti sukilime⁹.

Antrojo skyriaus pavadinime ir kitose knygos vietose P. Łossowski nurodo, kad Klaipėdą užėmė „lietuviai“, išsamiau nepaaiškindamas, kokie lietuviai? Šiuo atveju autorius taip ir nepristato Lietuvos istoriografijoje dažnai gvildenamos problemos, kokia gi buvo Prūsų lietuvių reikšmė 1923 m. užimant Klaipėdą? Tad manytina, kad tikrasis Gelbėjimo komiteto vaidmuo 1923 m. Klaipėdos įvykiuose Lenkijos skaitytojui vargu ar bus aiškus. Kalbant apie naujausios istoriografijos panaudojimą šiame skyriuje, matyti, kad P. Łossowski remiasi Dalios Čičinienės straipsniu¹⁰, tačiau

⁵ Plg. GRIGARAVIČIŪTĖ, S. Skandinavijos valstybių konsulatai Klaipėdoje (1924–1939) vietinio konsulinio korpuso kontekste. In *Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XVII). Sud. S. POCYTĖ, V. SAFRONOVAS. Klaipėda, 2008, p. 124.

⁶ ŽOSTAUTAITĖ, P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius, 1992.

⁷ Plg. VAREIKIS, V. Knygos apie Klaipėdos kraštą. In *Klaipėdos miesto ir regiono archeologijos ir istorijos problemos* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. II). Sud. A. NIKŽENTAITIS, V. ŽULKUS. Klaipėda, 1994, p. 194–198.

⁸ ŽOSTAUTAITĖ, P. *Klaipėdos kraštas...*, p. 25.

⁹ Šaulių Sąjungos Atsišaukimas. *Lietuvos žinios*, 1923 01 14, Nr. 11, p. 1.

¹⁰ ČIČINIENĖ, D. Tautininkų ir krikščionių demokratų bendradarbiavimas sprendžiant Klaipėdos prijungimo problemą. *Lietuvos istorijos metraštis 2001 / 2*. Vilnius, 2002, p. 113–148.

esminių šios autorės išvalgų dėl to, kokios Lietuvos politinės jėgos forsavo „sukilimo“ rengimą, savo knygoje kažkodėl nemini. Apskritai atrodo kiek keistoka, kad darbais tyrinėtojų, kurie specialiai domėjosi „sukilimo“ organizavimo klausimais (pvz., Alfredo Ericho Senno, Vyganto Vareikio), P. Lossowskis nesiremė. „Sukilimą“ jis pavaizdavo iš esmės kaip pačių lietuvių sugalvotą ir realizuotą iniciatyvą, o apie užnugario veiksmus (Vokietiją ir Sovietų Rusiją) pateikė tik žinomus faktus iš V. Krėvės atsiminimų ir E. Galvanausko biografijos. Galima priminti, kad prieš šešerius metus pasirodžiusiame dokumentų rinkinyje¹¹, kuriuo P. Lossowskis remiasi, istorikas Zenonas Butkus buvo pateikęs pluoštą dokumentų iš Rusijos archyvų, parodančių, kad ne tik Vokietijos, bet ir Sovietų Rusijos vaidmuo remiant Lietuvą 1922–1923 m. Klaipėdos klausimu istoriografijoje dar nėra tinkamai įvertintas.

Trečiajame skyriuje, kuriame aptariamas Klaipėdos konvencijos sudarymas, pristatoma istoriografijoje gerai žinoma, jau to paties S. Mikulicziaus pakankamai atskleista¹² Lietuvos, Lenkijos ir Antantės valstybių interesų sankirtos ir sprendimo, koku pagrindu Klaipėdos kraštas bus prijungtas prie Lietuvos, suradimo 1923–1924 m. istorija. Naujumo aspektu vertingiausia šiame skyriuje yra mokslinė apyvarton įvedama faktinė medžiaga iš Naujausių laikų dokumentų archyvo (lenk. *Archiwum Akt Nowych*), atskleidžianti Lenkijos požiūrį į Klaipėdos klausimą šiuo laikotarpiu (gana plačiai panaudoti minėtame archyve saugomi diplomatijos istorijos dokumentai, beje, yra ne tik šio skyriaus, bet ir visos knygos privalumas).

Pereidami prie ketvirtojo skyriaus, jau antrąsyk susiduriame su gana nevykusiai parinktu pavadinimu. Skyriuje aptariamas 1924–1932 m. laikotarpis, o pavadintas jis „Lietuvos valdoma autonominė Klaipėda“. Gal autorius norėjo pasakyti, kad po 1932 m. Lietuva jau buvo praradusi kontrolės Klaipėdoje svetus, o Klaipėdos kraštas nebeturėjo autonomijos? Ketvirtajame skyriuje apžvelgiami esminiai politinės padėties Klaipėdos krašte 1924–1932 m. faktai, direktorių kaita, trumpai aptariami Vokietijos ir Lietuvos bandymai „pasisavinti“ klaipėdiškius, Otto Böttcherio byla ir t. t. Nepaisant to, kad P. Lossowskis skelbė ketinęs supažindinti Lenkijos skaitytoją su naujausia istoriografija, šiame skyriuje vėlgi susiduriame su P. Žostautaitės interpretacija, praskaidrinta citatomis iš Viliaus Gaigalaičio atsiminimų ir nuorodomis į jau kiek senstelėjusią istoriografiją – Aldonos Gaigalaitės, Roberto Žiugždos, Ernesto Albrechto Pliego, S. Mikulicziaus veikalus. Keisčiausia šiuo atveju tai, kad autorius beveik nepasinaudojo Vytauto Žalio knyga¹³, Joachimo Tauberio straipsniais¹⁴, kurie neabejotinai būtų leidę pristatyti naujesnius požiūrius į tai, kokia tarpukario metais buvo Klaipėdos krašto integracijos į Lietuvą dinamika ir, antra vertus, kaip kito Vokietijos požiūris į Klaipėdos krašto problemą. Susidaro įspūdis, kad išskyrus kelias išimtis, pastarųjų dešimtmečių Klaipėdos universiteto ir Šiaurės Rytų Europos vokiečių kultūros ir istorijos instituto Liuneburge (*Nordost-Institut*) istorikų mokslinę produkciją, kuri recenzuojamai sintezei tikrai būtų buvusi naudinga, P. Lossowskis ignoruoja. Kita vertus, nepalyginamai geriau autorius yra susipažinęs su sovietmečiu atliktais Lietuvos istorikų, ypač P. Žostautaitės, tyrimais.

¹¹ *Klaipėdos kraštas 1920–1924 m. archyviniuose dokumentuose* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. IX). Sud. S. POČYTĖ. Klaipėda, 2003.

¹² MIKULICZ, S. Op. cit., rozdział IV.

¹³ ŽALYS, V. *Kova dėl identiteto: Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m. / Ringen um Identität: Warum Litauen zwischen 1923 und 1939 im Memelgebiet keinen Erfolg hatte*. Lüneburg, 1993. Knygos pradžioje (p. 9) autorius nurodo naudosis V. Žalio veikalą, tačiau nuoroda į jį sintezėje tėra vienoje vietoje (p. 139).

¹⁴ TAUBER, J. Die Memelfrage im Rahmen der deutsch-litauischen Beziehungen 1919–1939. In *Deutschland und Litauen. Bestandsaufnahmen und Aufgaben der historischen Forschung*. Hrsg. von N. ANGERMANN, J. TAUBER. Lüneburg, 1995, S. 107–118; TAUBER, J. Das Dritte Reich und Litauen 1933–1940. In *Zwischen Lübeck und Novgorod. Wirtschaft, Politik und Kultur im Ostseeraum vom frühen Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert*. Norbert Angermann zum 60. Geburtstag. Hrsg. von O. PELC, G. PICKHAN. Lüneburg, 1996, S. 477–496.

Bene labiausiai nuviliantis (autorius tikslo pristatyti „naują ir originalią“ interpretaciją aspektu) yra penktasis skyrius, kuriame skaitytojas supažindinamas su Klaipėdos krašte 1933–1935 m. išaugusia įtampa, kilusia po to, kai Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partija įsitvirtino Vokietijos valdžioje. Skyriaus pavadinimas „Hitlerininkų perversmo Klaipėdoje bandymas (1933–1935)“ vėlgi neatrodo logiškas: juk perversmo bandymas netruko trejų metų. Šiuolaikinės istoriografijos kontekste šurkščiai skamba tarpukario ir sovietmečio propagandiniame diskurse vartota klišė „hitlerininkai“. Negana to, kaip ir P. Žostautaitė (priminsiu, kad jos koncepcija skyriuje nagrinėjamu klausimu buvo suformuluota dar 1982 m.¹⁵ ir 1992 m. veikale beveik nepasikeitė), P. Lossowskis teigia, kad „hitlerininkai“ (suprask, Klaipėdos krašte veikusios pronacistinės organizacijos) rengė perversmą, taip ir nepateikdamas nė vieno tuo įtikinti galinčio patikrinto argumento. Vienur jis rašo, kad Klaipėdos krašto gyventojai buvo raginami „rengtis ginkluotam sukilimui“ (p. 103), kitur užsimena, kad jo pristatomu laikotarpiu „buvo aiškiai kalbama, kad hitlerininkai krypsta perversmo rengimo linkme“ (p. 105). Istoriografijoje jau yra pareikšta abejonė dėl to, kokių pagrindų Lietuvos teisėsauga paskelbė kaltinimus dėl perversmo arba sukilimo rengimo, siekiant atplėšti Klaipėdos kraštą nuo Lietuvos¹⁶, tad anksčiau pateiktų argumentų čia nebekartosiu. Akcentuotina tik tai, kad nesant argumentuoto pagrindo, liudijančio perversmo arba sukilimo rengimą¹⁷, netenka prasmės ir teiginys, kad Lietuva sugebėjo sugriauti perversmo planus (p. 7–8).

Kaip ir P. Žostautaitė, V. Žalys ir kiti tyrinėtojai, P. Lossowskis teisingai pažymi, kad 1934 m. Lietuvos valdžia siekė ne tik sumažinti Vokietijos įtaką, bet ir pamažu „atlietuvinti“ (*relitwinizacija*) Klaipėdą (p. 8). Tačiau šis vienas svarbiausių Klaipėdos krašto integravimo į Lietuvą dinamikos posūkių tėra, remiantis P. Žostautaitės veikalu, iliustruojamas Martyno Reizgio direktorijos veiklos apžvalga ir kai kurių Lietuvos pastangų stiprinti „lietuvybę“ įvardijimu (p. 113–114 ir kitur). Daugiausia naujos informacijos penktajame skyriuje teikia ta jo dalis (p. 109–112 ir toliau), kuri atskleidžia tarptautinės įtampos tarp Lietuvos, Vokietijos ir Klaipėdos konvencijos signatarių kaitą 1934–1935 m. Tam, beje, P. Lossowskis pasinaudojo ir dokumentais iš Užsienio reikalų ministerijos fondo Lietuvos centriniame valstybės archyve.

Šeštasis skyrius, kuriame aptariamas laikotarpis nuo 1935 m. balandžio iki 1939 m. kovo, kiekybiniu aspektu yra išsamesnis nei kiti. Autorius, pavadinęs skyrių „Lygia nuokalne“, Lietuvos pozicijų Klaipėdos krašte kaitą šiuo laikotarpiu interpretuoja iš esmės panašiai kaip ir V. Žalys, prieš 15 metų apibūdinęs šį etapą „palaipsne kapituliacija“¹⁸. Visgi atrodo, kad būtent šeštasis skyrius, kuriame Klaipėdos krašto vidaus padėtis parodoma Lietuvos, Lenkijos, Vokietijos diplomatijos istorijos kontekste, laikytinas svariausiu P. Lossowskio sintezės įnašu į Klaipėdos istoriografiją. Ko gero, išties iki šiol panašiu užmoju 1935–1939 m. laikotarpio Klaipėdos krašto problemos diplomatiniai kontekstai nebuvo pristatyti. Šiam pristatymui autorius daugeliu atvejų pasitelkia dokumentus iš jau minėtų Lenkijos ir Lietuvos archyvų, taip pat čia gana plačiai remiamasi pokario Vokietijoje leistu daugiatomiu „Vokietijos užsienio politikos dokumentų“ (*Akten zur deutschen*

¹⁵ ŽOSTAUTAITĖ, P. *Hitlerininkų kėsnių užgrobiti Klaipėdos kraštą 1933–1935 m.* Vilnius, 1982.

¹⁶ Žr.: BARTNINKAS, S.; SAFRONOVAS, V. Klaipėdos krašto gyventojų pronacistinių orientacijų XX a. 4-ajame dešimtmetyje vertinimo problema. In *Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XVII). Sud. S. POCYTĖ, V. SAFRONOVAS. Klaipėda, 2008, p. 101–120.

¹⁷ Čia turimas omenyje perversmas siekiant atplėšti Klaipėdos kraštą nuo Lietuvos, kuriuo krašto pronacistines organizacijas apkaltino Lietuvos teisėsauga. Patvirtintų duomenų turima apie kitą bandymą surengti perversmą pačioje Klaipėdoje, kuris buvo planuojamas 1933 m. balandį sprendžiant klausimą, kokių būdu patekti į vietinę valdžią. Apie tai žr. Ernsto Rademacherio pranešimą: NIKŽENTAITIS, A. Germany and the Memel Germans in the 1930s (On the basis of trials of Lithuanian agents before the *Folksgerichtshof*, 1934-45). *The Historical Journal*, September 1996, Vol. 39, No. 3, p. 780-783.

¹⁸ Plg. ŽALYS, V. Op. cit., p. 38, 82.

Auswärtigen Politik) rinkiniu. Maža to, pristatydamas esminius Klaipėdos krašto vidinius kontekstus, autorius šiame skyriuje remiasi ne tik P. Žostautaitės veikalu, bet ir Lietuvos istoriografijoje gana retai naudojamu Martino Broszato – nacistinės Vokietijos tyrinėtojamis visame pasaulyje gerai žinomo istoriko – tekstu¹⁹. Galbūt tai leido autoriui šiame skyriuje kiek atitrūkti nuo antivokiškų P. Žostautaitės vertinimų. Tačiau kiek subtilesnio požiūrio į Vokietijos užsienio politiką (plg. J. Tauberio pasiūlymus²⁰) šiam P. Lossowskio knygos skyriui, manyčiau, vis dėlto pritrūko.

Septintajame skyriuje, kur pasakojama apie Klaipėdos „užgrobimą“ 1939 m. kovo 20–23 d., Lenkijos skaitytojas yra išsamiai supažindinamas su ultimatumo įteikimo Lietuvos užsienio reikalų ministrui Juozui Urbšui istorija, Lietuvos pastangomis Vokietijos reikalavimų akivaizdoje ieškoti kitų Europos valstybių užtarimo, Adolfo Hitlerio vizito į Klaipėdą detalėmis, reakcija į Klaipėdos netektį Lenkijoje. Skyrius parašytas daugeliu atvejų pateikiant nuorodas į šaltinius: Lenkijos archyvo medžiaga, Vokietijos užsienio politikos dokumentų rinkinį, Juozo Urbšio, gen. Stasio Raštio, Lenkijos karo atašė Kaune Leono Mitkiewicziaus atsiminimus (išleistus ir lietuviškai).

Paskutiniame skyriuje P. Lossowskis pasekė savo pirmtako S. Mikulicziaus pavyzdžiu, užbaigdamas veikalą trumpu Klaipėdos krašto likimo po 1939 m. aneksijos pristatymu. Tiesa, S. Mikulicziaus veikalo galutinė chronologinė riba visgi buvo 1939 metai, tuo tarpu P. Lossowskio užmojai skyriuje, pavadintame „Klaipėda vėl vokiška“, atrodo esantys kur kas didesni. Pusė skyriaus skirta parodyti, kaip toliau vystėsi diplomatijos istorijos veiksniai, iki 1939 m. aneksijos darę įtaką Klaipėdos problemos raidai. Kita skyriaus pusė skirta Klaipėdos krašto senųjų gyventojų likimui 1939–1944 m. ir pokario metais aptarti. Tokios tematikos pasirinkimas atrodo logiškas ir pateisinamas ta prasme, kad ir Lietuvos istoriografijoje 1939–1944 m. Klaipėdos miesto ir krašto istorijos laikotarpis yra labai menkai ištirtas, nuodugniau išanalizuoti tik pavieniai klausimai, todėl galima sakyti, kad aštuntajame skyriuje pateikta medžiaga iš esmės atskleidžia dabartinę Klaipėdos istoriografijos būklę – detaliau pristatyta tai, kas jau yra sulaukę istoriografijos dėmesio.

Knyga baigiama apibendrinančiomis pastabomis. Pabaigoje yra pateiktos santraukos lietuvių ir anglų kalbomis, tačiau jų paskirtis, jeigu knyga buvo orientuota į lenkų skaitytoją, lieka neaiški. Taip pat yra asmenvardžių rodyklė ir penkios kartografinės schemos prieduose, tačiau bibliografinės rodyklės, kuri būtent sintetinio pobūdžio veikaluose atlieka ypač svarbią funkciją, pasigendama.

Tad kaip būtų galima apibendrinti P. Lossowskio sintezės įnašą? Nesusipažinęs su Klaipėdos istorija Lenkijos skaitytojas joje, žinoma, ras gana aiškia Klaipėdos problemos tarpukario metais interpretaciją. Kadangi veikale aukščiau paminėtais atvejais esama nemažai naujumo (mažų mažiausiai naujų faktų ir naujų šaltinių įvedimo lygmenyje), veikalas šiais aspektais bus naudingas ir Klaipėdos krašto istoriją išmanantiems. Visgi atsakant į klausimą, kuris yra iškeltas šios recenzijos pavadinime, reikia konstatuoti, kad čia susiduriame ne tiek su dabartinėje istoriografijoje aktyviai gvildenamų problemų pristatymu, kiek su sinteze tradicinės įvykių istorijos pavidalu. Maža to, norint kokybiškai parengti bet kokią sintezę, būtinas kartais smulkmenišką gausios istoriografijos išmanymas, o apie P. Lossowskio veikalą to pasakyti toli gražu negalima. Užuoat susidūrę su naujausią istoriografiją atspindinčiu veikalu, Lenkijos skaitytojai paims į rankas tokį, kuris geriausiai atveju gana neblogai, bet toli gražu ne visapusiškai atskleidžia Lietuvos istoriografijos tyrimų padėtį 2003 m., o kai kurių Vokietijos kolegų (pvz., J. Tauberio) indėlio į Klaipėdos krašto tyrimus neatskleidžia išvis. Išvada čia peršasi savaime: P. Lossowskio veikalas savo funkciją atlieka tik iš

¹⁹ BROSZAT, M. Die Memeldeutschen Organisationen und der Nationalsozialismus 1933–1939. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Juli 1957, S. 273–278.

²⁰ Plg. TAUBER, J. Das Dritte Reich...

dalies, ir Lenkijos skaitytojų supažindinimo su naujausia Klaipėdos krašto tematikos istoriografija problema lieka aktuali.

Tam tikra prasme P. Łossowskio bandymas verčia susimąstyti ir apie bėdas mūsų istoriografijoje. Ne paslaptis, kad sintezės yra vienas iš lengviausių ir priimtinausių būdų susipažinti su istorija, tačiau po Petronėlės Žostautaitės sovietmečiu atliktų tyrimų pagrindu parengtos ir 1992 m. išleistos knygos išsamesnės sintezės apie Klaipėdos kraštą tarpukariu, sykiu atskleidžiančios ir dabartinę istoriografijos požiūrį, parengta nebebuvo. Maža to, akis bado nuosekliau dar neištirti klausimai ir netgi atskiri laikotarpiai, pvz., šešerių metų periodas, kai Klaipėdos kraštas priklausė nacistinei Vokietijai.

Pabaigoje norėtusi apgailestauti, kad kalbiniai barjerai atskirų valstybių gyventojams vis dar neleidžia kokybiškai susipažinti vieniems su kitais. Bėlieka viltis, kad ši padėtis anksčiau ar vėliau pasikeis, o P. Łossowskio veikalas Lenkijoje paskatins didesnę domėjimąsi Klaipėdos miesto ir krašto istorijos problemomis.